

Pandula Attila (Budapest):

Ősi elemek továbbélése a középkori magyar fegyverzetben, viseletben, a Szent László falfestmények alapján¹⁹⁶

Bevezetés

Közismert tény, hogy a régi idők művészeti alkotásai általában kitűnő forrásanyagot szolgáltatnak a történeti segédtudományi kutatás számára. Bibliai események, vallásos témák esetében a művész korának eszközei, szokásai stb. jelennek megaképeken. A kortárs ábrázolások forrásértéke általában vita tárgyát képezi a szakemberek körében. Van olyan vélemény, hogy csupán mintakönyvekben felvázolt tárgyakat jelenítettek meg a festményeken, s hogy azoknak korszakuk valós tárgyi kultúrájához, szokásaihoz stb. nincs sok köze.

Mások viszont jelentős értéket tulajdonítanak a korabeli ikonográfiai anyagnak, és részletesen elemzik különféle szempontok alapján.¹⁹⁷ Sajátos, hogy a magyarországi tárgyi emlékek nagyobb számban csak a 15. századtól kezdődően maradtak fenn, s így az átlagosnál fontosabb szerep jut a kortársak képeinek. A magyar történelem múltjának kutatója nem nélkülözheti ezt a forráscsoportot. Eddigi kutatásaim során számos speciális fegyverfajtát, technikai megoldást, viseleti stb. különlegességet sikerült kimutatnom falfestményeken, olyan dolgokat, amelyek Magyarországon régészeti leletként nem ismeretesek, de előkerültek más területeken. Árnyalt ábrázolásuk alapján feltételezhető, hogy ezeket általánosan ismerték, használták országszerte. Egyébként a művészeknek nem lehetett feladata ezek részletező megjelenítése, a művészi program ezt nem kívánta meg. Elég lett volna egy általános jellegzetességeket mutató kard, s nem pedig egy speciális kivitelű, részletesen kimunkált szablya megfestése.

A magyar tudományosság már a 19. század második felétől kezdődően foglalkozott az ország legkülönbözőbb táján – elsődlegesen a peremterületeken fenn maradt – Szent László király legendáját bemutató középkori eredetű falképekkel.

*Freskórészlet a székelyderzsi templomban Szent László lovagkirály alakjával.*¹⁹⁸

¹⁹⁶ A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Negyedik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai Felsőőr/Oberwart 1989. ZMTE, Budapest–Felsőőr, 2005. pp. 196-207. ISBN 963 9349 10 0
<https://mek.oszk.hu/05900/05927/05927.pdf>.

¹⁹⁷ Pl. vö. Riquer de Marti: *L' armés del cavaller. - Armes i armadures catalanes medievals*. Barcelona, 1968.

¹⁹⁸ https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Szent_L%C3%A1szl%C3%B3-legend%C3%A1ja#/media/F%C3%A1jl:Derzs4.jpg. A lépeket a mostani újra közléskor tettük a tanulmányba. – *A szerk.*

Hosszú időn keresztül e téma vonatkozásában ismételt megállapítások tartották magukat a szakemberek körében. Így például, hogy a Szent László falfestmények kicsiny, a katonai határőrvidékeken létesült templomokban maradtak fenn. A középkori magyar művészetben ez a téma az egyetlen olyan falképciklus, amelynek ikonográfiája nem kapcsolódik az Európában elterjedt legenda-ábrázolásokhoz. Ez a sorozat a magyar falképfestészet egyetlen önálló ikonográfiai alkotása.¹⁹⁹

Ezeket a megállapításokat napjainkra – elsődlegesen László Gyula professzor kutatásai alapján – módosítani kell. A Szent László falképekkel ékes templomok jelentős része saját korában jelentős szerepet játszó helységben keletkezett. Olyan településeken, amelyek főurak, nemesi közösségek, vagy az egyházi hierarchia szempontjából játszottak szerepet, függetlenül attól, hogy egykori lakosságuk milyen nemzetiségű személyekből állt.

A fentiek alátámasztására felsorolok néhány példát. Az erdélyi területen található freskók esetében megemlíthető, hogy Erdőfüle (Filia) egykor a jelentős szerepet játszó nemesi família, a Dánielek birtoka volt. Homoródszentmárton (Mártinis) egyházi központ volt. A községben templomvár is volt. Maksa (Moacsa) falu a székelyek gyűléseinek adott otthont, itt is emeltek templomvárat. Sepsikilyénben (Chilieni) bíraskodott a székelyek ispánja. Székelyderzs (Dirjiu) ugyancsak templomvárral rendelkezett, s különféle tisztségviselőknek volt a székhelye.

Sepsi-kilény, a cserhalmi ütközet vagy kerlési csata és Szent László párbaja a kun vitézzel.²⁰⁰

A Szent László falképek második, igen jól elkülöníthető csoportja az egykori Magyarország északkeleti részén található, a Szepességben, Gömörben stb. Gömörhákos (Rakoš) a nagyhatalmú Bebek család birtoka volt. Kakaslomnic (Vel'ka Lomnica) községben szálltak meg a magyar uralkodók szepességi utazásaik során. Karaszko (Kraszkovo) a 15. századtól kezdődően a kalocsai érsekség tulajdona volt. Kassa (Košice) közismerten az ország északkeleti központja volt. Svábóc (Švábovce) a Görgey família birtokában volt, Szepesmindszent (Bijacovce) pedig a Zápolyáké. Vitfalván (Vitkovce) székelt egykor a szepesi káptalan, Zsigrán (Žehra) a szepesi főispán.

Megállapítható, hogy egykor ezeknek a templomoknak döntő része kiemelt, központi szerepet játszott, így kerülhettek a kérdéses Szent László ábrázolások ezen épületek északi falára.

¹⁹⁹ Pl. vö.: Lukács Zsuzsa: A Szent László legendák a középkori magyar falképfestészetben. In.: Mezey László szerk.: *Athleta Patria - Tanulmányok Szent László történetéhez*. Budapest, 1980. Továbbiakban: Lukács i.m.-; Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei. Budapest, 1954.

https://real-eod.mtak.hu/13500/1/AkademiaiKiado_006120.pdf.

²⁰⁰ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-az-arpadok-koraban-10381301-2B1F/masodik-konyv-szent-laszlo-es-konyves-kalman-kora-2CA5/i-fejezet-laszlo-kiralysaga-2CA8/>.

Összehasonlítva ezeket az épületeket későbbi korok templomaival, méretüket tekintve kicsinek tűnhetnek. Más eredményt mutat azonban, ha a saját korukból fennmaradt egyszerű, falusi istenházakkal vetjük össze. Ebben az összehasonlításban szembetűnően nagyok ezek az építmények.

Vitfalva római katolikus templom freskója a Szent László legenda jelenetével.²⁰¹

Karaszko, Szent László falkép.²⁰²

Összességében megállapítható, hogy a fennmaradt, a 13. század vége és a 15. század vége között keletkezett falképek zöme, egykor jeles szerepet játszó helységeben található. Olyan településeken, amelyek egykor összeköttetésben voltak a királyi hatalommal, jelentős

²⁰¹ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b2/Vitkovce2FotoThaleTamas.JPG>.

²⁰² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Svatoladislavsk%C3%A1_legenda_Kraskovo.jpg.

főúri-, nemesi családok birtokolták, illetve a középkorban fontos világi és egyházi központnak számítottak.²⁰³

A nápolyi Santa Maria Incoronata templomban Szent Lajos csatája az úzok ellen freskó.²⁰⁴

A Szent László falképek ikonográfiai rokonságának kutatása időben és térben egyaránt igen messzire vezethet. Ellentétben a szakirodalomban eddig általános felfogással, a téma rokon ábrázolásai nyugaton és keleten egyaránt megtalálhatók. Legközelebbi hasonlóságot talán a korabeli iszlám művészet miniatúrái mutatnak. De a tárgykör megfigyelhető a bizánci művészet alkotásai között is. Időben egészen a szkíták koráig megtalálhatók ezek a témák. Az egyediséggel szembeni széles összehasonlító anyag összegyűjtése ugyancsak László Gyula érdeme. A korábbi szakirodalomban ezzel szemben az a vélemény volt uralkodó, hogy a Szent László-legenda ábrázolásai, az itáliai mester által készített nagyváradi vázlatkönyvre vezethetők vissza, amit a kortárs művészek után rajzoltak.

A Szent László-legenda ábrázolásai a cserhalmi, vagy kerlési csatát jelenítik meg. A kerlési csata történeti tény, az Erdélybe betörő moldáviai úzok 1068-ban e helységnél vereséget szenvedtek. Későbbi kutatás feladata annak megállapítása, hogy e történeti esemény úz szereplői hogyan váltak a későbbiekben egyértelműen kunokká?²⁰⁵

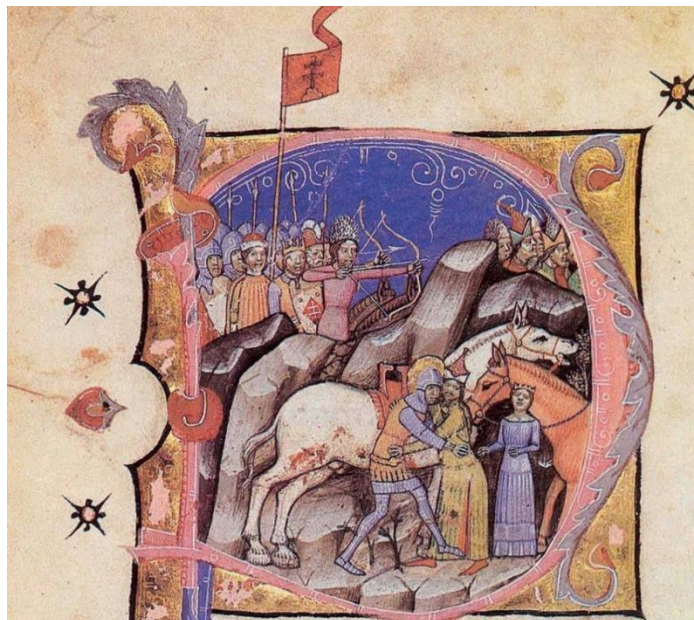
Megjegyzem, hogy a falképeken ábrázolt eseménysor az egyházi vitából kimaradt történetet jelöl. Összességében – tekintettel a fennmaradt anyag javarészt sérült, töredékes voltára – az alábbi jelenetek figyelhetők meg a falképeken:

²⁰³ László Gyula: Bemerkungen zu den mittelalterlichen Wandmalerien der Sankt Ladislaus-Legende. In.: Benda Kálmán, Bogyay Tamás, Horst Glassl, Lengyel K. Zsolt szerk.: *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn*. Bd. II. München, 1988. 117-118. old.

²⁰⁴ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Chiesa_di_Santa_Maria_Incoronata_%28Napoli%29_012.JPG. (Állványon áll, láthatóan nem az eredeti helyén. – A szerk.)

²⁰⁵ Uo. 115. old.

1. *Várjelenet* – Szent László búcsúja, kivonulás.²⁰⁶
2. *Csatajelenet* – Kunok és magyarok csatája – esetleg önálló képként szerepelhet az üldözés.
3. *Birkózás* – párviadal.
4. *Nyakazás* – lefejezés.
5. *Pihenés* – fejbenezés, ölben fekvés.

A Képes krónika ábrázolása, I. Szent László magyar király harca a „kun” vitézzel.²⁰⁷

A fennmaradt ábrázolásokon minden esetben megtalálható a kun üldözése, a birkózás és a kun nyakazása. A többi jelenet nem feltétlen része a sorozatnak. Összehasonlítva a történet írott forrásait a képi materiával megállapítható, hogy a képsor utolsó jelenete egyetlen ismert anyagban sem szerepel. Az írásos források egyébként sokszor ellentmondásosak, s ez esetenként a képi anyagon is tükröződik. Különösen a kun és a magyar leány kapcsolata vonatkozásában figyelhető ez meg. A középkori források között a Szent László-legenda vonatkozásában feltétlenül megemlítendő a Képes Krónika, Mügelin Henrik német nyelvű krónikájának elbeszélése és az Orosz Évkönyvekben található történet. A történet sajátos keveréke keresztény legendának, népmesének, hősmondának.²⁰⁸

²⁰⁶ Három helyen ugyanazon festőtől a freskón püspöki áldás jelenet is van. Lásd: „Restaurátori kutatások során egyre nagyobb számban válnak ismertté Szent László király középkori ábrázolásai. Közülük több jelentősen eltér a megszokott, jól ismert ikonográfiai típusoktól. Ezek közül kiemelkedik az eceli és az oklándi freskó, ahol angyal helyezi a koronát nemzeti szentünk fejére. Eddig ez az uralkodó legitimációját erősítő ábrázolásmód a kerlési csatát megörökítő legendaábrázolásokban nem volt ismert. A homoródkarácsonyfalvi ábrázolás részletes elemzésével igazolhatóvá vált, hogy a 14. századi freskókat ugyanaz a mester festette, aki a közeli Homoródszentmártonban, illetve Gelencén, és Sepsibesenyőn jelenítette meg Szent László legendáját. Csupán e mester munkáin jelenik meg a korábban „kihallgatásként” értelmezett nyitójelenet, ahol a trónon ülő király előtt egy hódoló figura tűnik fel. A huszti református templom északi falán a három magyar szent király ábrázolása került felszínre, mely a 15. század első évtizedeire keltezhető. Fegyverzetük, vértjük különlegessége, hogy szűrőfegyvereiket láncsal rögzítették a mellvérthez. A középkori freskók mellett tanulmányunk két barokk metszetet és egy oltárképet mutat be, melyeken ritka, ikonográfiai szempontból különleges ábrázolás látható.” (Lángi József: Szent László ábrázolásairól. *Szent László.com*, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2012. https://www.szentlaszlo.com/tanulmanyok/2012_Langi_Jozsef_Szent_Laszlo_abrazolasairol.pdf.)

²⁰⁷ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/Szent_L%C3%A1szl%C3%B3_harca_a_kun_vit%C3%A9zzel.jpg.

²⁰⁸ Lukács i.m. 163-168 old.

Előadásomnak nem lehet célja a történet jelentéstartalmának részletes elemzése. Meg kívánom azonban jegyezni, hogy a jó és a rossz örök harcának sajátos eszmeköre jelenik meg e képanyagon is. E vetületeket részletesen elemezte László Gyula,²⁰⁹ Jankovics Marcell pedig, igen alapos összehasonlító anyagot közölt e tárgy nemzetközi meseirodalmi kapcsolatairól, elvégezték térben és időben egyaránt igen kiterjedt terület vizsgálatát.²¹⁰

E rövid bevezetés után rátérek a fenti ikonográfiai anyag fegyver- és viselet történeti vonatkozásainak ismertetésére, különös tekintettel a legendákban szereplő kunokra, mivel az ősi magyar fegyverzeti-, felszerelési-, viseleti stb. elemek hosszas továbbélése elsődlegesen a feudalizmus idején Magyarországra keletről érkező, s csak hosszú idő után feudalizálódó népcsoportok körében volt megfigyelhető. A freskók születésének idején a magyarországi országlakosok egy részénél élő valóság volt az az anyag, amely a honfoglaló magyarságot is jellemezte, de amit az időközben bekövetkezett feudalizáció eredményeként őseink elhagytak, áttérve a nyugati fegyverzet, katonai felszerelés, viseleti elemek alkalmazására.

Magyarországon egészen a 14. századig általánosnak tekinthető, hogy a katonaság három jól körvonalazható csoportot alkot, a fegyverzet, a katonai felszerelés, a viselet, illetve a harcmódor szempontjából is. Jól elkülöníthető volt a nyugati mintájú, felszerelésű nehézlovasság, amely nehéz védőfegyverzetet, így sisakot, páncélzatot – pikkelyes, láncszemes sodronyvértezeteket, lemezevétezeteket, ezek kombinációját – és nehéz lóvétezetet használt. Elsősorban közelharcra alkalmas fegyverekkel küzdött, így kardot, döfőlándzsát, különböző sújtó- és zúzófegyvereket alkalmazott. A könnyűlovasság keleti minták szerint öltözködött, s keleti típusú fegyverekkel harcolt. A besenyők, kunok stb. viselete, felszerelése sokban hasonlított a honfoglaló magyarok fegyverzetéhez, öltözetéhez. Ezek a katonák elsődlegesen íjjal és nyíllal küzdöttek, közelharcra alkalmas fegyvereket csupán másodlagosan használtak. E két alapvető típus között számos átmeneti forma létezett, így a könnyű páncélzattal, közelharcra alkalmas fegyverekkel felszerelt könnyűlovasság, vagy az íjjal és nyíllal harcoló nehézlovaság. Természetesen a középkorban még nem beszélhetünk egységes fegyverzetről, katonai ruházatról, felszerelésről. A különböző forrásokból ismert darabok, variánsok egykor mind használatosak voltak. Egykor közkedvelt fegyverekről esetenként alig rendelkezünk értékelhető adalékokkal, s lehet, hogy csak szórványosan használt fegyverek elemzése végezhető el, a bővebb forrásanyag birtokában.²¹¹

Kardok, szablyák

A „Szent László-legenda” freskók születésének korában alapvető támadófegyver a kard volt. Különféle változatai ismeretesek. A kardféléken belül jól elkülöníthető csoportot alkotnak a szablyák. Egyrészt, egészen a 14–15. századig használatos a honfoglalás idejében is általánosan alkalmazott szablya, amely a magyar állam megalapítását követő időben az egyenes nyugati kardok mellett háttérbe szorult. A szablyákon belül elkülöníthetők az úgynevezett besenyő-kun szablyák – „kun-kardok”. Sajnos e rövid szablyatípus régészeti maradványokból alig ismert, csupán a tinódi, erdőteleki, fősőszentkirálypusztai lelete említhető. A magyarországi szablyahasználatban alapvető változás következett a 15. század

²⁰⁹ László Gyula: *A népvándorlások művészete Magyarországon*. Budapest, é.n.

²¹⁰ Jankovics Marcell: „*Csillagok között fényességes csillag*”. *A Szent László-legenda és a csillagos ég*. Budapest, 1987. (A tavaszi–ősz napéjgyenlőség és a téli–nyári napkorduló ideji égbolt csillagállásként is vizsgálja a Szent László-falképeken ábrázolt négy jelenetet. – *A szerk.*)

²¹¹ Pandula Attila: Viselet, fegyverek. In.: Kristó Gyula szerk.: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988, 216-217. old. - továbbiakban: Pandula i.m.

végén, amikor a szablya ismét általánosan használt fegyverré vált. Itt azonban már törökös jellegű forma elterjedéséről volt szó.²¹²

A régészeti adalékokhoz bő összehasonlító anyagot kínálnak kiegészítésként a különféle falfestmények.

A kakaslomnici (Vel'ka Lomnica) római katolikus templomban látható Szent László-freskó egyik jelenetén – „A kun lefejezése” – a megmentett magyar leány két kézzel emel fel egy szablyát.²¹³ E fegyver átmeneti típusként értékelhető, amely kard- és szablya jellegzetességekkel egyaránt bír. Bár a festmény stilizált, jól tanulmányozhatók a darab jellegzetességei: az erősen hajlított, széles, hegybe futó penge, egyenes kör keresztmetszetű keresztvas, tojásdad alakú markolat gomb.²¹⁴

*Kakaslomnic, jobbra a lefejezési jelenet.*²¹⁵

A szepesmindszenti (Bijacovce) Szent László falképciklus egyik jelenetén lefejezés – a magyar leány kezében egy másik szablyatípus figyelhető meg. E harceszköz markolata feltűnően hosszú, keresztvasa „S” alakú, markolatgombja körte alakú, erősen meghajlított, igen széles pengéje a hegy körül kiszélesedik.²¹⁶

A gelencei (Ghelința) római katolikus templomban látható képen, a kun harcos bal oldalán, övén – bőr? – hüvelyben viselt, kissé ívelt pengéjű, rövid szablya függ. Markolata hosszú, a keresztvas alig láthatóan lefelé hajlik.²¹⁷

Az erdőfülei (Filea) egykori református templomban létezett falfestménycikluson a magyar leány két kézzel markolja a valószínűtlenül görbe pengével ellátott szablyát. E példánynak előre hajló markolatkupakja, kissé visszafelé hajló keresztvasa volt.²¹⁸

A maksai (Moacs) egykori evangélikus templomban létezett Szent László falképeken az egyik magyar vitéz egyenes keresztvasú, kissé ívelt pengéjű, rövid szablyát visel. Ugyanitt, a kun lefejezése jeleneten, a leány egy nagyobb, ívelt pengéjű, egyenes keresztvassal ellátott szablyát tart, amelynek markolatborítása rovátkolt.²¹⁹

²¹² Lugosi József, Temesváry Ferenc: *Kardok*. Budapest, 1988. 12-13 old.

²¹³ A falképek vonatkozásában nem idézek részletesen irodalmat, csupán azokat a forráshelyeket, ahol az adott kép jó minőségű reprodukciója közölve van, s így az érdeklődő utánanézhet az adatnak. Dvořaková, Vlasta-Krásá, Josef-Stejskal, Karel: *Středověká nastěna mal'ba na Slovensku*. Bratislava, 1978. 27. illusztráció - továbbiakban ill. - továbbiakban: SnnS.

²¹⁴ Ruttkay Alexander: *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*. SLOVENSKA ARCHEOLÓGIA 1976. 292. old. - továbbiakban: Ruttkay i.m.

²¹⁵ 64. dia. https://slideplayer.hu/slide/2007323/#google_vignette.

²¹⁶ SnnS. 188. ill.

²¹⁷ Lukács i.m. VIII-IX. színes ill.

²¹⁸ Lukács i.m. 8. ill.

²¹⁹ Uo. 15-16. ill.

Ijak

A falképekről bő információk nyerhetők a középkori távolra ható támadófegyverek között kiemelt szerepet játszó íjról, a hozzá tartozó tárgycsoportokról, illetve használatáról. Ez azért is kiemelten fontos, mert e fegyverekből – tekintettel anyagukra – nem maradtak példányok korunkra. Megjegyzem, hogy ezzel szemben az íj vesszőkből, pontosabban ezek fémből készült hegyéből sok került elő régészeti feltárások során. Az íjak minősége nagyban függött a készítéskor felhasznált fafajták szakszerű kiválogatásától. Legegyszerűbb forma egy rugalmas faág – ív – volt, amelynek két végét összesodort hánccsal – ideg – kötötték össze. A fegyver használatakor, az ív közepét bal kézben fogták, a húrt pedig jobb kézzel a test felé húzták, ekkor az ív erősen meghajlott, s tekintettel rugalmasságára igyekezett eredeti alakját visszanyerni.

Az íjak között kiemelendők az úgynevezett reflex – vagy más néven összetett – íjak. Ez volt a honfoglaló magyarok fő fegyvere, de általánosan használták a 13–14. századi, a magyar sereg szerves részét alkotó nomád jellegű könnyűlovások – kunok, besenyők. E harceszközök rétegesen egymásra ragasztott szaru lemezből készültek. Az ív közepének és végeinek mindkét lapjára faragott csontlemezeket ragasztottak, majd azokat zsinórral erősen átcsavarva lekötötték. A megfelelő mértékben kidomborodó középső csontlemezpár feküdt bele az íjász tenyerébe, valamint az ív közepének merevítésében is szerepe volt. Az ív két végén elhelyezett csontlemezpárok a rugalmas ívrészt merevítették, de ezekben vájták az ideg beakasztására szolgáló csatornákat is. Magát az ívet úgy szerkesztették, hogy ajzatlan állapotában az egyenesen túl az ellenkező oldalra csaknem félkörívben visszahajlott. Felajzását követően az ezzel ellentétes oldalon alakult ki a félkör alakú ív.

*Zsegra freskója.*²²⁰

Az íjakat a tárgyalt időszakban lovasok és gyalogosok egyaránt használták.²²¹

Az íjak, tartóik, íjvesszők, az íjhasználat általánosan tekinthető a Szent László freskók ábrázolásain. Többnyire a képek azt az állapotot mutatják, amikor használóik kifeszítik ezeket a fegyvereket, illetve abban a pillanatban, amikor kilőtték az íjvesszőket. Több helyen találkozunk a keleti harcmódor jellegzetességével, lóhátról hátrafelé nyilazás ábrázolásával. E tárgyban említhetők a kakaslomnici (Vel'ka Lomnica), karaszközi (Kraskovo), rimabányai (Rimavska Baňa), szepesmindszenti (Bijacovce) freskók.²²²

²²⁰ <https://www.szentlaszlo.com/>.

²²¹ Pandula i.m. 230-231 old.

²²² SnnS. 25., 106-107., 117. ill.

A bántornyai freskó.²²³

A kor vegyes felszerelésű katonaságának emlékét őrzik, az íjat, mint a nyugati típusú nehézlovasság fegyverét megjelenítő freskók Bántornyán (Turnišče), Maksán (Moacşa), és Zsegrán (Zěgra).²²⁴

Az ország legkülönbözőbb tájain fennmaradt íjbrázolásokon nem találhatók adalékok díszítésre, technikai különlegességekre, nyilvánvaló, hogy a saját korukban legáltalánosabb alapformát mutatják, amit minden mester ismert. Így a bántornyai (Turnišče), bibarcfalvai (Biborteni), bögözi (Mugeni), erdőfülei (Filea), kakaslomnici (Vel'ka Lomnica), kassai (Košice), karaszközi (Kraskovo), maksai (Moacşa), rimabányai (Rimavska Băna), szepesmindszenti (Bijacovce), zegrai (Zěhra) stb. falkép.²²⁵

Érdekes az egykori kassai (Košice) falképen ábrázolt felajzatlan íj, amely a kun harcos övére (?) van függesztve.²²⁶

Rimabánya, Szent László-legendát ábrázoló freskó.²²⁷

²²³ <https://chartaxxi.eu/naday-katalin-bantornya-szuz-maria-mennybevetele-templom/>.

²²⁴ Lukács i.m. 1-2., 15., 27. ill.

²²⁵ Lukács i.m. 1-2., 6., 8., 11., 27-29., XII. Színes ill.-ók; SnmS. 25., 85., 107., 117. ill.

²²⁶ Lukács i.m. 11. ill.

²²⁷ <https://felvidek.ma/2017/04/02/tiz-meter-szeles-freskon-lathatjuk-szent-laszlo-legendajat-rimabanyan/>.

Az íjvesszők, fémből készített hegyét tuskójuk segítségével erősítették a fából, esetleg nádból készített vesszőre. A vessző nyílhegyes, illetve húrbevágásos vesszővégét körülkötötték. Ez utóbbi helyen helyezték el a nyílvesző irányítását segítő tollazatot. Különbféle célokra más-más nyílhegytípusokat alkalmaztak. Ismeretesek rombusz alakú, szakállas, szárnyas, levél formájú, villás, kétágú alapváltozatok. A könnyű nyílhegyeket távoli, a nehezebbeket közeli célok ellen használták.²²⁸

Egyes falképeken nyílveszőhegyek is megfigyelhetők. Így Bántornyán (Turnišče) háromszög alakú,²²⁹ Erdőfűlén (Filea) rombusz formájú.²³⁰ Szepesmindszenten (Bijacovce) szakállas nyílhegyet ábrázoltak.²³¹

Tegezek

Mind az íjat, mind pedig a vesszőket meg kellett védeni a káros behatásoktól. Erre szolgált a tegez, a vesszőket íjvesszőtegezben – puzdra – tartották. A nyíllal való lövés gyorsasága nagymértékben függött a tegez kialakításától. Ezt a fontos felszerelési tárgyat jobb oldalon, övről lelógatva viselték, vagy félvállon átvetett szíjon hordták.²³² Hazánkban hosszú ideig hagyományos tegezformákat használtak. Feltételezhető, hogy a honfoglalás időszakában használt tegez késői változata a kunokkal került Magyarországra. A honfoglalás-kori leletek sokrétű hasonlóságot mutatnak a falképeken látható darabokkal. Bizonyos különbségek is megfigyelhetők, ez az időszakban bekövetkezett fejlődés eredménye lehet.

A korábbi tegezek esetében a tegezszájat a száj alatt egy feltehetően bőrből készült takaró fedte. Ezt használatkor kikapcsolták, s a tegezfedő a tegez tengelye irányában lecsapódott. Az újabb formák kúpos testűek, oldalaik egyenesek. Alapvetően hasonló formák is ismeretesek, de teljesen eltérő tegezfedővel, amely oldalt ajtó-szerűen lecsapódik, illetve eltérés a tegez testének kürtőszerű kiszélesedése alsó irányba. Kérdéses a tegezek egykori felfüggesztése, tartófelületet ugyanis csak a legritkább esetben jelenítettek meg képeken. A tegez nyírfakéregből, vagy vastag bőrből készült, tetejét, fenekét falemezzel megerősítették.²³³ László Gyula következőképpen rekonstruálta ezt az igen jellegzetes felszerelési tárgyat:

*Szent László legenda, birkózó jelenet, Kakaslovnica.*²³⁴

²²⁸ Ruttkay i.m. 330-333. old.

²²⁹ Lukács i.m. 1-2. ill.

²³⁰ Uo. 8. ill.

²³¹ SnmS. 117. ill.

²³² Ruttkay i.m. 333. old.

²³³ László Gyula: Adatok a kunok tegezéről. Klny. NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ 1940. 1-2., 51-55., 56. old. 5 a-c. ill.

²³⁴ <https://vasarnap.hu/2020/06/27/kegyes-szent-laszlo-kiraly/>.

„A tegezen elől ajtószerű nyílás volt, ezen keresztül töltötték meg, a megtöltés után összeszíjazták ezt az ajtót, és a kinyílás ellen még kétoldalról ráboruló és összeszíjazott bőrtakaróval védték. Ajtó-szerűen záródott a tegez szájának fedője is, természetesen nem alkalmaztak még külön bőrtakarót, mert a cél a gyors nyitás és zárás volt. Ez a szerkezet lényeges és hasznos újítás volt, mert a lefelé csapódó ajtót súlya és a rázkódás irányára merőleges tengelye sokkal jobban tartotta lovaglás közben, mint a régi tegez fel-fel csapódó rugalmas fedelét.”²³⁵

Ismeretesek más megoldások is, így a szőrével kifelé fordított, ovális vagy kerek szájú, egyszerű bőrzsák.²³⁶

A vizsgált falképeken mind a magyarok, mind pedig a kunok esetében ábrázoltak tegezeket.

A bántornyai (Turnišče) falképen két tegezfajta látható. Egy magyar vitéz jobb oldalán látható tegez szájától lefelé erősen kiszélesedik. E tárgy a harcos övéről, szíjról függ. Ugyanitt látható a tatár vitéz övéről lefüggő másik változat is. Ez a típus hosszúkás, szája felé kiszélesedő, – bőrből(?) – készített zsákformájú tegez.²³⁷

A kakaslomnici (Vel'ka Lomnica) falképen tanulmányozható kun tegez teste lefelé kissé kiszélesedő téglalap formájú. Felső része félkör alakú, rajta jobbról lehajló – bőrből készült (?) – tető. A hatszög keresztmetszetű tegez alja sima. Külső részén, a tető alatt díszítésként – fémből (?) – készült, négyzet alakú lap van. Az ezt követő részen, nagyjából a tegez formáját utánzó keretben kettős minta látható díszítésként. A tegez testébe fém hordkarikákat erősítettek. Viselőjük szíjak segítségével hordta.²³⁸

A hasonló konstrukciójú szepesmindszenti (Bijacovce) falképen látható tegez, háromszög formában szíjakkal kapcsolódik a kun harcos övéhez. Ez a példány azonban lefelé kiszélesedik – az alsó része hiányzik a képnek.²³⁹

A rimabányai (Rimavska Baňa) freskó tegeze is rokon darab, e példány lezáró teteje nem figyelhető meg pontosan. Anyaga eltérő, valószínűleg bőrből készítették.²⁴⁰

*Freskórészlet a székelyderzsi templomban: Szent László és a kun vitéz birkózása.*²⁴¹

²³⁵ Uo. 55-56. old.

²³⁶ Kovács László: Viselet, fegyverek. In.: Kristó Gyula szerk.: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 275. old.

²³⁷ Lukács i.m. 1. ill.

²³⁸ SnmS. 24. ill.

²³⁹ Uo. 117. ill.

²⁴⁰ Uo. 85. ill.

²⁴¹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/ca/Ladislaus_I_of_Hungary_%28left%29_Cuman_%28right%29.jpg.

A székelyderzsi (Dirjiu) Szent László-legenda birkózási jelenetén a kun harcos övéről nyíltegez függ. E példány követi az új alakját, de annak mintegy 60 százalékáig tart csupán, fedele nincsen, a fegyver erősen kilóg belőle. Az íjtegez alsó része bekunorodik. Feltételezhető, hogy a festőnek mintául szolgáló példányt egykor bőrből készítették, bizonyos merevítések alkalmazásával.²⁴²

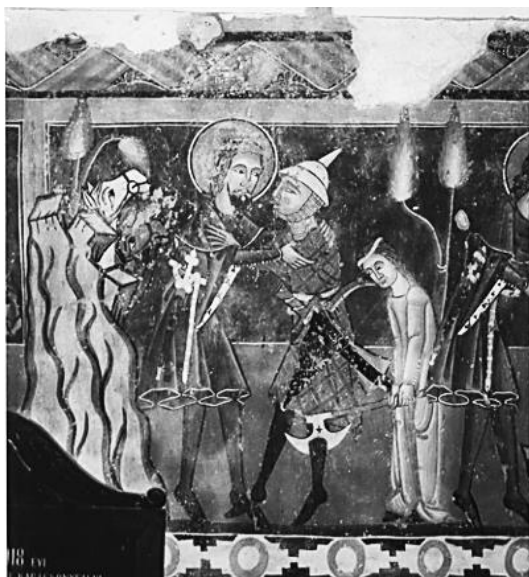
Sisakok

A korban, a keleti jellegű könnyűlovasság által használt védőeszközök – a falképek anyagának elemzésével – a következőkben foglalhatók össze. A kunoknál jellegzetes volt a félgömb alakú, enyhén kúpos kialakítású, homlokpántos könnyűsisak. Ezt kezdetben keresztpántokból alakíthatták, majd pedig egy darabból kovácsolták. A fennmaradt anyag szerint a sisakokhoz sodronyvértezet kapcsolódott.²⁴³

A gelencei (Ghelința) falkép kun sisakja enyhén kúposodó sisaktestből áll, aminek hátul keskeny karimája van. A fej hátsó részét, a nyakat, sodronygallér védi.²⁴⁴

A maksai (Moacșa) egykori falkép ábrázolásán többféle sisakharang is megfigyelhető: kúpos, illetve hátrafelé hajló csúcsos. Az egykori művész a homlokpántot is érzékeltette a képen. E darabokhoz is kapcsolódik sodronygallér.²⁴⁵

A szepesmindszenti (Bijacovce) ábrázolás sisakja erősen kúpos testű, a hozzátartozó sodronygallér pikkelyes kivitelű.²⁴⁶

Kun sisak a homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban 2006-ban feltárt Szent László-legenda ábrázolás birkózási jelenetén,²⁴⁷ ahol vannak korábbi képek is, és a gelencei falképen.²⁴⁸ Mindkét képet azonos festőnek tulajdonítja Marosi Ernő és Lángi József.²⁴⁹ – A szerk.

²⁴² Lukács X. színes ill.

²⁴³ Pálóczi-Horváth András: A csólyosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai. In.: MÓRA FERENC MÚZEUMÉVKÖNYVE 1969/1. 117. old

²⁴⁴ Lukács i.m. VII-IX. színes ill.

²⁴⁵ Uo. 15-16. ill.

²⁴⁶ SnmS. 119. ill.

²⁴⁷ Tóth Gábor: Az elmúlt években feltárt középkori freskók új világot nyitnak meg a kutatók előtt. *Vasárnap* 2020.04.25. <https://vasarnap.hu/2020/04/25/freskok-marosi-erno/>.

²⁴⁸ Czoguly Ildikó: A homoródkarácsonyfalvi unitárius templom falképei. *Művelődés közművelődési folyóirat* Kolozsvár, 2009/2. 11-18. old. <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=699>.

²⁴⁹ Tóth 2020. és Lángi 2012.

Viselet

A vizsgált időszakban nem beszélhetünk az újabb korban általános egyenruházatról, katonai viseletről. Feltételezhető, hogy egy-egy katonai vezető szűkebb csapata többé-kevésbé hasonló viseletet hordott. A kunok, besenyők, székelyek, illetve a szegényebb nép zöme ragaszkodott korábbi, keleties jellegű viseletéhez. A honfoglaló magyarok öltözetéhez nagyban hasonlító ruházat, így a tárgyalt korszak végéig fennmaradt a magyarországi népesség egy részénél. Ezzel szemben hódított a nyugati jellegű divat is. A kortársak mindig jól elkülönítették ábrázolásaikon e két fő típust.

*Vitfalva freskója.*²⁵⁰

A keleties *viselet* hosszú köntösből, magas süvegből, testhezálló, puhatalpú csizmából állt. Használtak bőrpáncélt, sodronyinget is. Tipikusak voltak a kun mell- és hátvédő korongok, ezeket páncélingre, vagy páncélozott kabátra erősítették. Vas- és ezüstlemezek közé foglalt bőr- vagy nemezkorongokról van itt szó. A 15. századtól az előkelők erőteljesebben használtak védőfegyvereket. A sodronying alatt vászoninget, felette kaftánt. A kaftán szarait keresztbe egymásra hajtották, többnyire a balszárny volt felül. Kevés ismerettel bírunk az alsóruházatról, tekintettel arra, hogy ezt nem jelenítették meg az ábrázolásokon. Feltételezhetjük a szűk nadrág használatát.

E viselet fontos tartozéka volt az *öv*. A kunok övei a kortársak képein többnyire keskeny, sima szíjaknak tűnnek. Egy részük a ruha anyagából készülhetett. E viseletdarabra függesztették baloldalt a szablyát, az íjtartót, jobboldalt a tegezt, esetleg tarsoly jellegű tokot.²⁵¹ E viselet talán legjellegzetesebb darabja a feltűrt karimájú, hegyes, prémnélküli süveg. Ez ismeretes hímzéssel, gyöngyökkel, pitykével ékesített formában is.²⁵²

A 14. századtól kezdődően a kun előkelők viseletére, fegyverzetére kettősség jellemző. Így hosszú ideig ragaszkodtak hagyományaikhoz, másrészt szívesen viseltek idegen tárgyakat, így magyar készítményeket is.²⁵³ Érdekesség, hogy a kortársak jelentős részben e keleties jellegű viseletet említve írnak őseinkről.²⁵⁴

A vizsgálat alá vont materiában sok érdekes részlet is megfigyelhető a keleties öltözet vonatkozásában. A kortársak nagy figyelmet fordítottak a kaftán, illetve a jellegzetes süvegfajták bemutatására.

²⁵⁰ <https://www.szentlaszlo.com/>.

²⁵¹ A kunok viseletéről részletesebben: Boncz Ödön: A kun és magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt. ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1887. 193-207 old.; Pálóczi HorváthAndrás: Régészeti adatok a kunok viseletéhez. ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1982. 90-91., 93. old. - továbbiakban: Pálóczi-Horváth i.m.

²⁵² Nemes Mihály-Nagy Géza: A Magyar viseletek története. Bp. é.n.- 1900.- 105-106. old.

²⁵³ Pálóczi-Horváth i.m. 104, 105. old.

²⁵⁴ Pl. Matteo Villani; Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani krónikái alapján. Bp. 1905. - Művelődéstörténeti Értekezések 16. 67-68. old.

Így az erdőfülei (Filea) egykori festményen a kun harcos ruháját korong alakú díszítés borítja. A kép alkotója a kaftán anyagának díszítését próbálta érzé keltetni.²⁵⁵

*Erdőfüle freskója.*²⁵⁶

A kakaslomnici (Vel'ka Lomnica) „Kun lefejezése” jeleneten jól látszik a vitéz által a kaftán alatt viselt bő, ráncos ing, amelynek a nyakrészénél egy sávban pontos- és hullámos elemekből álló díszítés van.²⁵⁷

A szepesmindszenti (Bijacovce) falkép kun lovasán jól látszik a harcos öve. Ezen kör alakú díszítés figyelhető meg, közepén kisebb körrel. A motívum majdnem teljesen kitölti az öv szélességét.²⁵⁸

Fövegek

A fövegek vonatkozásában különösen gazdag sorozatot figyelhetünk meg vizsgálódásunk tárgyain.

A bántornyai (Turnišče) falképen, a kunok, elől hegybe futó, feltúrt karimájú csúcsos süveget viselnek.²⁵⁹

Hasonló, de kúposodó testű, tollas föveg látható a kakaslomnici (Vel'ka Lomnica) falképeken. Itt a „Kun lefejezése” jeleneten jól látható a keleti öltözetű vitéz süvege alatt viselt, textiltől, vagy bőrből készült, a nyakat, a vállat is takaró csuklyája.²⁶⁰

Az erdőfülei (Filea) képen megjelenő süvegváltozat felhajtott pereme elől és hátul némileg felhajlik, a süvegtest csúcsa nem hegyes, némileg hátra hajlik. E viseletdarabot elől részén tollbokréta díszíti.²⁶¹

A karaszközi (Karaskovo) falképeken ábrázolt kunok süvegei többfélék. Felhajtott karimájuk egyenletes, viszonylag magas, egy példánynál láthatóan az egymás mellé dolgozott anyagdarabokból áll, eltérő formájúak a süvegtestek is, van kúpos és van erősen hátrahajló is.²⁶²

A rimabányai (Rimavska Baňa) képen lekerekített süvegtest is megfigyelhető.²⁶³

A székelyderzsi (Dirjiu) kun vitéze fején látható süveg felhajtott karimáján elől, középen vágás van, maga a süveg, hátrafelé csúcsba fut.²⁶⁴

²⁵⁵ Lukács i.m. 8. ill.

²⁵⁶ <https://www.szentlaszlo.com/gallery/erdofule.php>.

²⁵⁷ SnmS. 28. ill.

²⁵⁸ Uo. 117. ill.

²⁵⁹ Lukács i.m. 1. ill.

²⁶⁰ SnmS. 23, 25, 27, 29. ill.

²⁶¹ Lukács i.m. 8. ill.

²⁶² SnmS 106-107. ill.

²⁶³ Uo. 85. ill.

²⁶⁴ Lukács i. m. X., színes ill.

Lovasfelszerelés

A korszak hadieseményeinél alapvető szerepet játszott a lovasság, ezért meg kell említenem a lovasfelszerelés néhány fő jellemzőjét. Ezen anyagcsoport legfőbb elemei: a nyereg, a kengyelvas, a zabla, a sarkantyú és a patkó.

*Sepsibesenyő falképe.*²⁶⁵

A keleti típusú nyereg ősi magyar formákat követett, ezt használta a könnyűlovasság. Kápai alacsonyak voltak, a ló hátára két oldaldeszkájával feküdt. A két nyeregszárny csupán középen, egy-egy kis felületen tapadt a lóra. A nyeregszár nyak vége felhajlott, s így ez nem akadályozta a ló mozgását. A két oldaldeszkás nyeregkialakítás lehetővé tette a kényelmes, hátrafelé dülő hátsó kápa kialakítását. A hevederezésnél a nyeret a ló marjáig előre tették. Ez a típus kiválóan megfelelt a könnyűlovás harcmodor követelményeinek. A nyeregben ülő harcos szabadon hajladozhatott, nem akadályozta semmi a hátrafelé nyilazást, a szablya használatot minden irányban, stb.²⁶⁶

*Kakaslomnic freskója.*²⁶⁷

A kengyelvas alapvető feladata a lovaglás biztonságosabbá tétele volt. A keleties fegyverzetű könnyűlovasság megtartotta nagy vonalakban a korábbi formákat. A kunokkal kapcsolatos a háromszög alakú, kun-besenyő kengyeltípusra visszavezethető kengyelforma.²⁶⁸

A ló irányítását a zabla segítségével végezték. Sarkantyúval ösztökélte a lovas gyorsabb mozgásra lovát.

²⁶⁵ <https://www.szentlaszlo.com/gallery.sepsibesenyo.php>.

²⁶⁶ A nyugati és a keleti nyergek elkülönítéséről v.ö.: Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971. 335. old.; László Gyula: Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszámja. Kolozsvár 1942.- Klny. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET 1942. évi Évkönyvéből 24-25 old.

²⁶⁷ <https://www.szentlaszlo.com/gallery.kokaslomnic.php>.

²⁶⁸ Vö.: Selmeczi László: Adatok a kengyel történetéhez és tipológiájához Magyarországon. AG RÁRTÖRTÉNETI SZEMLE 1967. 99., 101., 104 old.

A *farhám*, a két hátsó nyeregszárnyhoz kapcsolt farszíz, a ló horpaszánál elindulva a csípőizületen futott végig. A farhámszíjat a ló farán keresztbe fektetve vezették farkához, s a keresztelési pontokat rendszerint díszítették.

A *szügyelő* alapszerkezeténél az első nyeregszárnyakhoz kapcsolódó típus két-három szíjból állt. Ez a legősibb típus a nyeregszárnytól a nyeregszárvégig ívelte át a szügyet. A másik alapváltozatnál a szügyelő szíja a ló lapockája felett két ágra szakadt. Egyik vége a nyereghez vezetett, a másik végét a hasheveder oldalához kötötték. A lószerszámok nagy része különféle díszítéssel volt ékes.²⁶⁹

Anélkül, hogy a falképeken megjelenő lovaglással kapcsolatos kérdések részletesebb elemzését elvégezném, megemlítem, hogy a csüngőkkel díszített farhám látható a bántornyai (Turnišče) falképen.²⁷⁰ Egyszerűbb, csüngővel ékesített változata látható a kakaslomnici (Vel'ka Lomnica) falképen.²⁷¹

Zárszó

A középkori magyar múlt értékes emlékei a Szent László legendát megjelenítő, korunkig fennmaradt, illetve tudományos dokumentációkból ismert falképek. A történelmi Magyarország harmincnegyedik templomából ismeretesek ilyen emlékek.²⁷² E szám még bővíthet, az eddig ismert képek jelentős részét is meszelés alól tárták fel az elmúlt száz évben. Igyekeztem jelen előadásomban jellemző példákat bemutatni a 13. század vége és a 15. század vége közötti időszakban továbbélő ősi magyar fegyverzeti- és viseleti emlékekről. Olyan materiát kutattam, amely elsődlegesen a magyarsághoz később kapcsolódó keleti jellegű, csak később feudizálódó népek, így a kunok, besenyők körében volt általános.

*Gelencei (Ghelința) római katolikus templomban lévő falfestmény.*²⁷³

²⁶⁹ Pandula i. m. 250-252 old.

²⁷⁰ Lukács i.m. 1. ill.

²⁷¹ SnnS. 25. ill.

²⁷² A harminckilencedik a homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban 2006-ban feltárt Szent László-legenda ábrázolás. Lásd: Tóth 2020. – *A szerk.*

²⁷³ Az eredeti tanulmány képe. – *A szerk.*

